

ՈՒՍՈՒՄՆ ԷՆԳԵՍՏԵՍԵՆՕՐԵԱՅ

22 ՅՈՒՆՈՒԱՐ

Ա. Տ Ա Ր 1864

ԹԻՒ 10

ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ԿԱՐԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Տես Թիւ. 8

Մեր նստիւնն թաց թերթին մէջ ըրած խոստմանը համեմատ ասանդամ պիտի խօսինք թէ, Արեւելքին բանաւոր գիտութեան նկատմամբ ունեցած չէզոք կամ մանաւանդ անզգայ վիճակին մէջ, Հայոց արդիւնքը, ուսումնական կացութիւնն ու յանձնքն ինչ են :

Հայտնի է թէ Արեւելք հրապարակական հրահանգութեան կանոնաւոր ու ամբողջ դրութեան մը, գիտնական ու արհեստից հաստատութիւններէ ու ընկերութիւններէ զրեթէ բոլորովին զուրկ է : Արեւելքին կանոնաւոր ուսման ու գիտութեան դէմ ունեցած ասանկ կոշտ անըզգայութեանը մէջ, իրենց գիտութեան վրայ ունեցած գաղափարին ընդարձակութեանըն ու սաստկութեանը համեմատ՝ Հայոց ոչ միայն առանձնական այլեւ ազգային հրահանգութեան ու դաստիարակութեան եռանդուն փափաքն ու ան փափաքին համեմատ քիչ շատ գործունեայ ջանքերն աւնոնց համար արդարեւ արդիւնք մըն են : Աս շարժումը որչափ որ Եւրոպական ազգեցութեան ան զօրաւոր մղումէն յառաջ եկած է, տակաւին Հայ ցեղին զգայուն բարոյական բնաւորութեանն՝ ու կրթութեւնը պատրաստ ընդունակութեանն ապացոյց է, և անոր քիչ պատիւ չբերեր : Գէշ աղէկ դպրոցներու դրութիւն մը, և անոր բարեկարգութեանն ու զարգացմանը համար մեր ազգային շրջանին մէջ ատեն ատեն երեւցած, թէեւ շուտ մարած,

մեծամեծ ճիգեր, շարունակ մատենագրութիւնը, տկար բայց գործունեայ Հայ մամուլներու առատութիւն. օր ըստ օրէ կատարեալ ըլլալու վրայ իրար փոխանակող պարբերական թերթերու ծնունդը, և ուրիշ ասոնց նման բաներ մեզի իրաւունք կու տան ըսելու թէ Հայերն Արեւելքի մէջ ուսման ու գիտութեան ազգեցութեան առջին ամենէն զգայուն ցեղերուն մէկն են : Հայոց աս մասին ունեցած արդեանքը նկատմամբ հոս զկայ առնելով, անոնց ուսումնական խաղաղութեանը գանք :

Հայոց ուսումնական կացութեան ճիշդ գրիտ նկարագիրը տուած կ'ըլլանք ըսելով թէ անոնց ուսման ու գիտութեան վրայ ունեցած տեսութեան սահմանն անձուկ ու չափաւոր է : Մինչև հիմա, թերեւս սակաւաւոր թուով անհատներու բացառութեամբ, Հայոց ուսմունքը նախակրթական է : Մեր ամենէն աւելի մշակած ճիւղը, որուն խիստ խանդակաթ կ'ըրենք, ոչ ապաքէն բանասիրականն է, ան ալ արհեստին կատարեալ ծանօթութեամբ չէ : Բանասիրական ճիւղին վերաբերեալ որ և իցէ տեսակ գրութեան մը, օրինակի համար քերթուածի մը հեղինակը, դարձեալ քիչ բացառութեամբ, իր ստեղծած կտորին քերթողական շրջանին մէջ չ'ընենալու բնաւորութիւնը, ոչ ալ ունեցած արժէքը գիտէ. բնական ասիւնն է սովորաբար թելադիր եղողը, և բանաստեղծական ոգին արհեստին երասանակը չ'ընենալով բիրտ ու անհարթ առապարներու վրայ կը քալէ : Ուր է քերթուածական տեսակներու համար արհեստա-

ւոր ձեւերու դրութիւն մը, ուր են ճաշակի ու գեղեցկութիւն օրէնքները: Մեր աքնասերներէն շատերուն տակաւին անձանթ է թէ ՂԳայողական (էսդէգիրք) կոչուած ուսում մը կայ, որ գեղարուեստներու ոգին, բանաստեղծութեան փիլիսոփայութիւնն է: Իսկ մեր աղջիկն նկատմամբ կ'ըսենք թէ տակաւին մեր մատենագրութեանը մէջ քերականական արհեստն անգամ հաստատութիւն գտած չէ, մեր լեզուն տակաւին կէս բարբարոս է. քանզի ոչ միայն ընդհանուր քերականութեան օրէնքները չեն պահուիր, և գուցէ ճանչցողուած չեն, այլ և մեր մասնաւոր քերականութեան բնութեանը վրայ տակաւին որոշ դատողութիւն մը չունինք: Իսկ մեր տրամախօսութիւնը (փաւլէի*) ոճոյ յատուկ կատարելութիւններէն ընդհանրապէս մըջափ գուրկի է:

Բայց հարկ էր որ մեր ամենէն աւելի մշակած Բանասիրականին մէջ աս երեւցած պակասութիւններն ըլլային, ինչու որ մեր գիտցածներն գիտութեան ու արհեստի սկզբունքներովը չեն. պատճառներու ծանօթութեամբ չեն. մենք մեր գիտցած բաներուն իմաստասէրները չենք. մեր քաղաքները կոշտ, մեր տեղեկութիւնները մոլորացածոյ են:

Այսպէս մենք հաստատուն գիտութեանց երկրէն դուրս, անոնց թափթփուքն հազիւ թէ ժողովելու յօթարութիւնն ունինք: Ուստի հաստատուն գիտութեանց նկատմամբ մեր դիրքը՝ Ասիական — Արեւելքին Եւրոպական քաղաքակրթութեան նկատմամբ ունեցած դրկը մէկ պատկերըն է. Մեր նոր ուսումնասէրներուն կ'ըսենք. Եւրոպական լեզու մը սորվելով, ամառուան երկար օրերուն քանի մը ժամերըն ու ձմեռուան երկայն գիշերները կերտներ սպառելով, ըմբռնելով գրեթէ բերան քաղելով, կամ գաղիական դիւրաթեք լեզուն միջակ վարժութեամբ մը խօսելով ուսմէն առջեւ գաղիագէտ համբաւուիրը մեզի շատ քիչ օգուտ ունի: Թողքի՛ք մ'ալ ըմբռնելներու, թատերդուներու, լուի Չորեքտասաներորդի դարուն հեղինակացը տեղ, գիտութեանց վրայ ճառող, ամէն ուսում գիտութիւն ընող, անոնց անհատ

նում ճիւղերուն վրայ փիլիսոփայող հասարակներ մեր գրասեղաններուն վրայ տեսնելուին: Բոմաններու անկերուն տեղ, Եւրոպայի մամուլներէն գունդագունդ դուրս վիժող գիտնական գործքերու մատենագրութիւնը մեզի ծանօթ ըլլալու սկսի. գիտնոց ընկերութիւններէ հրատարակուած պարբերական ընտիր հրատարակութիւններէն որոնք վիտալու չափ շատ են՝ գէթ հարկին մէկը մեզ իրեն ստորագրուող ունենալու միջոցառութիւնն ունենայ: Վերջապէս մեր ու Եւրոպական գիտնական շրջանին մէջ տեղը գաղափարի յարաբերութիւն մը, ընդերութիւն մը մինչև որ չսկսի, մեր ուսումնական կացութիւնը չկրնար լաւագունանալ: Բայց որպէս զի մեր աս վիճակն աղէկ հասկըցուի, հաս բովանդակ գիտութեանց առարկաներուն մարդկային էակին հետ ունեցած յարաբերութիւնը համառօտիւ ցուցնելէ ետքը, բոլոր ուսմանց ու գիտութեանց մէկ տախտակը դնենք, որմէ ան յարաբերութիւնն այնպէս զգալի կերպով նկարուի, ինչպէս որ բոլոր երկրագունտիս երեսը աշխարհացոյց պատկերով մը կը դժագրուի:

Գիտութեան առարկան, ինչպէս յառաջ ըսինք, բնութիւնն է. և բնութիւնը ճանչնալու մէջ մեր միակ նպատակը՝ մեր գոյութիւնը, երջանկութիւնն ու հեշտականութիւնն ապահովելն է. կամ ուրիշ բառերով ըսելը հեշտական ուստի և երջանիկ գոյութիւն մը մեր նպատակն է ուրուն գիտութեանց ու արուեստից ձեռքով պիտի հասնինք: Երջանկութիւնը գոյութեան վախճանն է, և առանց հեշտականութեան երջանկութիւն չկրնար ըլլալ: Եւ ըսինք թէ ասանկ վիճակ մը գիտութեանց ու արուեստից միջոցով կըրնայ ձեռք բերուիլ: Աստուածաբաններ ըսած են թէ Աստուած տիեզերքը մարդուն համար ըրած է: Մենք առանց անհուն Էակին իմաստութեան խորոցը թափանցել ուղեղու, մինակ կ'ըսենք թէ մարդը տիեզերքին մէջ անանկ վիճակ մը, անանկ դիրք մը, անանկ կարողութիւն մ'ունի, որ գէթ իր բոլորաբն եղող շատ բաներ՝ իր հնարքներովը՝ կրնայ, անոնց բնական վիճակի մէջ ընելու սովոր եղածէն

U. R. A.

ፕላን
ፌዴራል ሚኒስቴር

Հողեբանութիւն .
Մաքին ճշմարիտը .
Անոր կարողութիւնները ճանչնալ :

Տրամաբանութիւն .
Մտքին բարին . անոր
գործողութեան օ-
րէնքները ճանչնալ :

Զգացողական .
Մաքին գեղեցիկը .
Զգացման ու ճա-
շակի օրէնքները
ճանչնալ :

Քերականութիւնն •
Մտքին բացատրու-
թեան օրէնքները
ճանչնալ:

[illegible]

ԸՆԿԵՐԱԿԱՆ
Բարոյական գիտութիւնք .

Իրաւագիտութիւն .
Ընկերական ճշմարիտն ու բարին :

Պատմութիւն .
Ընկերական գեղե-
ցիկը :

Խրաւուիք.
Օրհնագիտու ժվւն.
Ապրիլ թիւ 5, և այլ և
այլ բազմաթիւն ու
յիսպանական սպիտու իք

{ Դասուհւ թիւն.
(Գրկարասու թիւն
(Գրկարասու թիւն).

Դրանց խոռ. թիվն.
Հնախոսու թիվն.
Աշխարհացմու թիվն.
Լեզուագիտիկն (ԼԳԻԿԱԳԻԿ) :

Պատմութեան ու
քննադատութեան
ծառայող ։

ՆՈՒԹԱԿԱՆ,
Բնակիչն Գեորգ-Լեւնյո՝

Ֆիզիզական գիտու-
թիւնք . նիւթակա-
նին ճշմարիտը :

Տնտեսական գիտու-
թիւնք. նիւթակա-
նին բարին:

Ազատական գիտու-
թիւնք . նիւթակա-
նին գեղեցիկը :

ሥራ ሥራ ሥራ ሥራ ሥራ

၂။ ဦးစီးဌာနများမှ အောက်ဖော်ပြပါအတိုင်း အချက်အလက်များကို စုံစမ်းရန် တောင်းဆိုထားပါသည်။

ԶԴԱՑՈՂԱԿԱՆ

Տարրադասարանի տոմարները •
Դիվանագիտություն •
Ազգայնագիտություն •
Իրավաբանություն •
Մաթեմատիկա (ժամանակագրություն) •

ամարանոց մը, այսինքն՝ դրախտ, այգի և արտորայ. ասոնցմով և փոքր առուտուրով մը իր ամէն պիտոյքը կը հոգայ: Առուտուրի համար խիստ դուզնաքեայ, քանի մը հազար դահեկանէ բաղկացած դրամագլուխ մը բաւական ու շատ է. քանզի հոն ընտանիք մը կարելի եղածին չափ սակաւապիտութեամբ կ'ապրի: Փաշային լուսնայափոխութիւն կամ գրագրութիւն ընող քանի մը հոգիէ զատ՝ բարեկեցիկ կամ հարուստ մարդ չգտնուիր: Պրանթին խօսքին նայելով՝ հոն մեծ ու գեղեցիկ պարտէզ մը 150 անգղիական լիրայի ֆ'առնուի. պարտիզպանի մը վարձքը 5 լիրա է. և անանկ պարտիզի մը տարեկան եկամուտքը 15 լիրայ է, անանկ որ տարին մաքուր 10 լիրայ՝ որ հարիւրին 6½ ըսել է՝ կալուածին տիրոջը կը մնայ: Բայց եթէ որ լուսնայափոխէ կամ սեղանաւորէ վաշխով ստակ փոխ առնել ուզէ, հարիւրին 18է վար չկրնար գտնել: Ասիէ դիւրին է հասկընալ թէ կալուածներու գըրուած դրամագլուխը շատ քիչ շահ կը բերէ: Ամենէն շահաւորն այգիներն են, բայց այգորդներուն համար ալ սա վտանգը կայ. որ շատ անգամ տարաժամ վըայ հասած ձմեռ մը կամ ձիւնաբերներն այգեկութը կը խարէ ու կ'ապականէ: Բայց և այնպէս տակաւին անանկ ատեններ ալ կուտը հնձան կը բերուի ու քաղցուն կը ծախուի: Իսկ եթէ խաղողն յաջողի, զըւարձայի տեսարան մըն է տեսնել ամեն ընտանիք իր բակը ժողովուած, քանզի գինին ամեն մարդ ինք կը պատրաստէ:

Գրեթէ ամեն տեսակ արհեստ կ'ըսէ Պրանթ, աս խիստ հին ճարտարապետուէ յիշատակարաններով պանծալի երկրին մէջ յետին ծայր լքուած է: Վանայ ծովուն վրայ հազիւ 5 համ 6 խարխլած նաւակներ աւսաւ՝ որոնք բամբակ ու կտաւ Գատուան ու Բաղէշ փոխադրելու համար էին, և անկէ վան կը բերէին ատաղձ որն որ վանայ մէջ չգտնուիր. կանոնաւոր նաւ ամենեւին չկայ: Գարձեալ նոյն ճանապարհորդը կ'ըսէ թէ ծովուն խորը ձրկնորսութիւն ընելու փորձ մը տակաւին եղած չէ. թէպէտ փոքրիկ ձկան մը՝ որ տառեխ կը կոչուի՝ դարնան սկիզբը ձուոյ

համար ծովին մէջէն դէպ ՚ի գետաբերանները երամ երամ դիմելու ատենը, անանկ խիտ առ խիտ կը դիզուի որ ձրկնորսները շատ դիւրութեամբ կողովներով կ'որսան: Բայց ծովուն մէջտեղերը միշտ առատութիւն ձկանց է. քանզի տարմ տարմ ծովային թռչուններ, օրինակի համար՝ գետարծուին, ցինն ու ճայը որոնք ձկամբ կը կերակրին, միշտ ծովուն մէջը կը թռչտին: Ծովուն այժմու շրջապատը գծելով, Պրանթ գտաւ որ անոր առջի բոլորակութիւնը բոլորովին տարբեր ձեւի մը փոխուած է. այսինքն մեծագոյն երկայնութիւն մը հարաւային — արեւմտեան դէմ հիւսիսային — արեւելք, Գատուանէն մինչեւ Առնիս, իբր 15 աշխարհագրական մղոն. և մեծագոյն լայնութիւն մը հիւսիսէն հարաւ, որն որ երկայնութեան հազիւ թէ կէսն է, վերջապէս բոլոր տարածութիւնը իբր 100 քառակուսի մղոն արտափար: Մինակ ծովեզերքը ձմեռուան ատենը սառոյցի կեղեւ մը կը կապէ, որն որ դէպ ՚ի ծովն ՚ի ներս շատ յառաջ չերթար. բայց խիստ հիւսիսային արեւելեան ծայրը՝ որ ամփոփ, նեղ ու ծանծաղէ՝ սաստիկ սառնամանեաց ժամանակներ բոլորովին կը սառի, անանկ որ կամուրջի պէս վրայէն անցնիլ հնարաւոր է: Եղանակն արդարեւ ուշի բարձրաւանդակ տափարակի նմանող լարնոյ եղանակէն մեղմագոյն է, բայց և այնպէս հոս ալ շատ ձիւն կու գայ, միայն թէ ցրտութեան աստիճանը լարնոյ չափ սաստիկ չէ: Ծովուն միջոցին խորութեանը գալով, Զուլց կը կարծէ թէ հասարակ ծովու մը քան թէ լճի մը խորութիւն ունի, և կ'ըսէ թէ բոլորովին եղած լեռներուն պէս՝ կղզիներն ալ կրաքար են:

Բայց ինչպէս յառաջ ըսինք, Վանայ ամենէն նշանաւոր բանը՝ ծովին աւելի ան հսկայ քարաբլուրն է, որն որ վիմափորներով ու սեղաձեւ արձանագիրներովը իբր թէ աղօտ հնութիւնը ճակտին վրայ պայծառ երեցընող կոթող մը, գրեթէ կէս ժամու շրջապատով հիանալի դիրքով կեցած է: Քարաբլրոյն նկարագիրը մեր յաջորդ թիւերուն մէջ պիտի տեսնենք:

Հարաւային

չեմ կրնար հետևեցնել, որպէս թէ բոլոր կառավարութիւններն ան օրէնքին կանոններն ՚ի հարկէ և ՚ի բնէ ընդունած ըլլան։ Եթէ բոլոր ազգերն՝ իբր մէկ հասարակապետութեան մէջ ազգերու միութիւն մը մտածենք, ամէն քաղաքային ընկերութեան էութիւնը սա է՝ որ անոր ամէն անդամներն իրենց անձնական իրաւունքին մէկ մասն ընկերութեան բարոյական մարմինին կը յանձնեն։ ասանկով գերագոյն հեղինակութիւն մը կը գոյանայ՝ որն որ ընկերութեան բոլոր անդամներուն հրամայելու, անոնց օրէնք տալու, և ան օրէնքներուն հնազանդիլ չուզողները պատժելու իրաւունք ունի։ Արդ՝ բոլոր ազգաց մէջ ասանկ բան մը չենք տեսներ, ոչ ալ կրնանք ենթադրել թէ ատանկ բան մը կայ։ Այլ ասոր հակառակ՝ կը տեսնենք թէ ամէն ազգ կամ տէրութիւն կը պնդէ թէ բոլոր մէկալներէն անկախ է, և իրօք ալ այնպէս է։ Եւ նոյն իսկ Վօլֆ ուրիշ տեղ մը կ'ըսէ թէ՝ ամէն ազգ իբր մէջմէկ բնութեան վիճակի մէջ ապրող անհատ է, ու բնական օրէնքէն ուրիշ օրէնք մը, և անոր աստուածային հեղինակէն ուրիշ մեծ մը իր վրայ չձանձնար։

Ուստի վաթէլ առանց ազգերու հասարակապետութիւն մը դնելու, ու ազգաց օրէնքին օրինաւորութիւնն անոր հաւանութեանը վրայ հիմնելու, ազգերն իրենց իրարու հետ վարմանցը մէջ կանոնի մը հնազանդելու պարտաւոր ընողն՝ ամէն մարդու սրտին մէջ գրուած բնական օրէնքն է, կ'ըսէ։ Սիայն թէ աս բնական օրէնքն ազգերու յարմարեցնելու համար քիչ շատ փոփոխուելու է։ Ճշմարիտ է թէ ազգերն ալ անհատներէ կը բաղկանան։ բայց ուրիշ է անհատ մը, ուրիշ է անհատներէ բաղկացած ընկերութիւն մը։ Սիւնոյն կանոնը իրարմէ ասարեւոր առարկաներու մի և նոյն կէրպով չկրնար յարմարիլ։ Արդ, կ'ըսէ վաթէլ, անհատներուն բնական օրէնքն ըստ ուղիղ բանի ազգերու յարմարեցնելու արհեստը՝ մասնաւոր գիտունի մի է, և աս գիտուն կամ արհեստին յարմարեցնած օրէնքն՝ ազգաց օրէնքն է։

Ուրեմն ըստ վաթէլի ալ՝ ազգաց օրէնքին աղբիւրը բնական օրէնքն եղած կ'ըլլայ։ և վաթէլ ասիկա Հարկաւոր (նշեմէր) օրէնք ազգաց կը կոչէ։ ըստ որում կը պնդէ թէ ասիկա ամէն ազգ հարկաւորապէս կը պարտաւորէ։ քանզի անիկա բնական օրէնքն ըլլալուն համար՝ անփո-

փոխելի ու յաւիտենական է։ ազգերն անոր մէջ իրենց դաշինքներովը ոչ փոփոխութիւն մը կրնան ընել, ոչ ալ իրենց վարմանցը մէջ անկէ կրնան զարտուղիլ։ կամ փոխադարձ կերպով իրար անոր պահպանութենէն ազատ ընել։ Բայց վաթէլ իր աս ըսածին դէմ թէ՝ Տէրութիւններ աս հարկաւոր օրէնքն իրենց իրարու հետ ըրած դաշինքներովը, կամ ուրիշ որ ինչ կերպով չեն կրնար փոխել, սա առարկութիւնը կ'ընէ։ Տէրութիւնները կամ ազգերն ազատ և անկախ ըլլալով, իրենց վրայ մեծ կամ դատաւոր մը չունին, ուստի ո՛վ պիտի որոշէ կամ վճռէ թէ այս ինչ ազգն այն ինչ գործողութեամբ բնական օրէնքէն խոտորեցաւ, կամ անոր հակառակ ըրաւ։ Ասիկայ խիստ զօրաւոր առարկութիւն մ'ընէ, և վաթէլ ասոր աս պատասխանը կուտայ թէ Տէրութիւններուն ազգաց բնական կամ հարկաւոր օրէնքը եղծանող դաշինքները, թէպէտ ներքին օրինաց կամ ըստ խղճի մտաց անվաւեր են, բայց ըստ արքային օրինաց վաւեր են։ Բանզի Տէրութիւնները հարկաւոր օրէնքէն եղած խոտորումներուն հաւանութիւն տալու կը պարտաւորին՝ երբոր ան խոտորումներն իրենց կատարեալ իրաւանցը վնաս մը չեն ըներ։ Հատ տկար փաստ։

Հարունայէլի

ՆՈՐԱՏԻՊ ՄԱՏԵԱՆ

«Համառօտագոյն բառարան արդեան լեզուի Հայերէնէն ՚ի Տաճ. ՚ի Յունստ, աշխատասիրութեամբ Ճանիկայ Արամեան. Փարիզ, Տպագրութիւն Արամեան. 1860»։

Գինը 6 ֆրանկ է։ կը ծախուի Ընթերցասիրաց Ընկերութեան սենեակը։ Մեծ նոր խան. Թիւ 6. Փարիզի գործակալ Պ. Եղուարդ Մուրատեանի, և բոլոր հայ գրավաճառներու քով։

Աս համառօտ երեքլեզուեան բառարանը բառերուն նշանակութեանցը ճշգրտութեամբ համար, և այժմու աշխարհաբարին վիճակին յարմար Հայերէն բառերուն մերձեցուցման կողմանէ մտադրութեան արժանի է։ Բառարանին վերջը Հեղինակը դադիւր ճամբորդութիւն ընողներուն պիտանիլ Առաջնորդ Գրասենեկի լեզուի, անունով համառօտ, բայց խիստ կարևոր խօսակցութիւն մ'ալ աւելցուցած է։

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՏՆՕՐԷՆ ԱՊԵՎԱԿՆՐՃԵԱՆ

ՏՊԵԱԼ Ի ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ